

Dāvūd el-Anṭākī'nin *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice* adlı Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine*

On the Regimens of Pregnant Women and Children in Dāvūd al-Anṭākī's work *al-Nuzha al-mubhija fi tashhīdh al-adhhān wa-ta'dīl al-amzija*

Özgür Kuşⁱ, Ahmet Acidumanⁱⁱ

ⁱPhD., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi Göz Kornea Birimi

<https://orcid.org/0000-0001-6886-9042>

ⁱⁱProf. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı Dāvūd b. 'Umar eḍ-Ḍarīr el-Anṭākī'nin XVI. Yüzyılda kaleme aldığı *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice* adlı eserinde gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine yazılan bölümleri Arapçadan Türkçeye çevirmek ve elde edilen bilgileri Türk tıp tarihi literatüründe yer alan bilgilerle karşılaştırarak sunmaktır.

Gereç ve Yöntem: Bu çalışmada *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice*'nin Mısır ve Lübnan'da basılmış nüshaları incelenmiştir. Adı geçen nüshalarda gebelerin ve çocukların tedbirine yönelik ele alınan ikişer bölüm 13 Nisan – 30 Haziran 2021 tarihleri arasında karşılaştırılmış, Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve yazının bulgular kısmında verilmiştir. Elde edilen bulgular öncelikle Dāvūd el-Anṭākī'nin *Nuzhetu'l-ezhān fī işlāhi'l-ebdān* adlı eserinin ilgili bölümleri ve daha sonra da Türk tıp tarihi literatüründe bu konu ile ilgili olarak yapılmış çalışmalarda bilgileri karşılaştırılmış ve tartışma bölümünde sunulmuştur.

Bulgular: Gebelerin ve çocukların tedbirine yönelik verilen bilgiler *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice*'nin her iki nüshasında "3. Kısım 1. Fasil 4. Bahis: Gebelerin tedbiri hakkında" ve "3. Kısım 1. Fasil 5. Bahis: Yenidoğanın doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında" başlıklı bölümlerinde ele alınmıştır. Bu bölümlerde yer alan bilgilerin Dāvūd el-Anṭākī'nin *Nuzhetu'l-ezhān fī işlāhi'l-ebdān* adlı eserinde bu konuyla ilgili bölümlerdeki bilgilerle kısmen benzeşmekle birlikte çoğunlukla farklı olduğu görülmüştür. Ayrıca İslam coğrafyasında yaşamış öncüllerinin eserlerinde yer alan bilgilerle de örtüştüğünü söylemek olanaklıdır.

Sonuç: Dāvūd el-Anṭākī *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice*'de öncüllerinden farklı olarak emzirilen süt miktarını bir ölçü birimi ile ifade etmekte, çocuğu süttten kesmeyi güneşin ya da ayın su burçlarına doğru geçişi sırasında yapılmasını önermekte, çocuklarda gül ve çiçek gibi bitkilerin keskin kokularından oluşan rahatsızlıklardan ve tedavilerinden söz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Dāvūd b. 'Umar eḍ-Ḍarīr el-Anṭākī, *En-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dīli'l-emzice*, Gebelerin ve çocukların tedbiri, Tıp tarihi.

ABSTRACT

Objective: The aim of this study is to translate the chapters on the regimens of pregnant women and children in the book *al-Nuzha al-mubhija fi tashhīdh al-adhhān wa-ta'dīl al-amzija* written by Dāvūd b. 'Umar al-Anṭākī eḍ-Ḍarīr in the 16th century from Arabic to Turkish and to present the information obtained by comparing it with the information in the literature of Turkish medical history.

Material and Methods: In this study, two chapters about regimens of pregnant women and children in *al-Nuzha al-mubhija fi tashhīdh al-adhhān wa ta'dīl al-amzija* were examined between April 13 and June 30, 2021. The two chapters were compared, translated from Arabic to Turkish and given in the results section of the article. The findings were compared with the relevant parts of *Nuzha al-adhhān fi işlāhi al-ebdān* and other studies in the Turkish medical history literature and presented in the discussion section.

Results: Information on regimens of pregnant women and children in the book are discussed in the "3rd Chapter 1st Section 5th Bet: On the regimens of pregnant women" and "3rd Chapter 1st Section 6th Bet: About the measure of the newborn from birth to the day of death".

Conclusion: In the aforementioned work al-Anṭākī differs from their predecessors. He is expressing the amount of breastfed milk with a unit of measurement, recommends weaning the child during the transit of the sun or moon towards the water signs of zodiac, talks about the diseases and treatments caused by tangy smells such as roses and flowers in children.

Keywords: Dāvūd b. 'Umar al-Anṭākī eḍ-Ḍarīr, *al-Nuzha al-mubhija fi tashhīdh al-adhhān wa ta'dīl al-amzija*, Regimens of Pregnant women and Children, History of medicine.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2021; 11 (3): 554-565

DOI: 10.31020/mutfd.960417

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 30 Haziran 2021; Kabul Tarihi - Accepted: 5 Ağustos 2021

İletişim - Correspondence Author: Özgür Kuş <kus.ozgur@gmail.com>

Giriş

On altıncı yüzyıl Osmanlı döneminin önemli hekim, âlim, şair ve yazarlarından biri olan ve eserler veren Dāvūd b. 'Umar eḡ-Ḍarīr el-Anṭākī (1541?-1599), "eḡ-Ḍarīr/ez-Zarīr" ya da "el-Ekmeh" (kör olduğundan dolayı), "el-Başīr" (keskin zekâsı ve derin bilgisiyle birlikte gönül gözüyle gören anlamında) ve "u'cūbetu'd-dehr" (zamanının harikası anlamında) gibi lakaplarla anılmıştır.¹⁻⁴ Bazı kaynakların belirttiğine göre Antakya'da,^{1,2,5-8} bazılarına göre de İdlib yakınlarındaki Fū'a köyünde doğmuş ve küçük yaşlarındayken Antakya'ya gelmiş olmasından dolayı "el-Anṭākī" olarak da çağrılmıştır.⁹⁻¹² Doğuştan kör olan^{1,2,9,13,14} ya da küçük yaşlarındayken görme yetisini kaybeden^{9,10,15} ve yürümesine engel olan bir hastalıkla mücadele eden el-Anṭākī, çocukluğunu bütün bu olumsuzluklara rağmen iyi bir eğitim alarak geçirmiştir.^{1,2,9,11,13,14,16} Antakya'nın Ḥabību'n-Neccār köyünün muhtarı ve ağası olan babası Ömer Ağa'nın köyün ismini alan zatın türbesinin yanına yaptırdığı misafirhaneye gelen âlim ve şairlerden bilgiler edinerek kendisini yetiştirmiştir.^{1,2,7-9,13,14} Özellikle de yürümesine engel olan hastalığını (raşitizm) tedavi eden ve döneminin önemli felsefe ve tıp bilginlerinden birisi olan İranlı Şeyḡ Muhammed Şerīf'den tıp, mantık, fiziki ilimler ve Yunanca eğitimi almış ya da Yunanca öğrenmek için onun tarafından yönlendirilmiştir.^{1,2,7-11,13-18} Bu sayede Hippokrates ve Galenus gibi hekimlerin orijinal metinlerini inceleme, onlardan yararlanarak atıfta bulunma ve tıbbi bitkilerin Yunanca isimlerini verme imkânı bulabilmiştir.^{1,2,7,8,10,13-19} Hocasının Antakya'dan ayrılmasından ve babasının ölümünden sonra seyahate çıkan el-Anṭākī, bir süreliğine bugünkü Suriye, İsrail, Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarını kapsayan ve Bilādü'ş-Şām olarak bilinen bölgede yaşamını sürdürmüştür. Şam'da 976 H./1568-69'da en tanınmış eseri olan *Tezkiretu uli'l-elbāb ve'l-cāmī li'l-'acebi'l-'ucāb*'ı yazmaya başlamıştır.^{2,3} Özellikle tıp alanında kendisini geliştiren, bilgisi, becerisi ve hastalıkları iyileştirme yeteneği ile takdir toplayan el-Anṭākī daha sonra Kahire'ye yerleşmiş, Zāhiriyye Medresesi'nde dersler vermiş ve odasında hasta bakmış, el-Manşūr hastanesinde hekimlik ve başhekimlik görevlerini yerine getirmiştir.^{1,2,9,11,14,15} Kahire'de bulunduğu süreç içerisinde Abbasi, Fatimi ve Endülüs medeniyetlerine ait birçok tıp ve felsefe eserini inceleme ve onlardan yararlanma fırsatı bulmuştur.^{6,11,13,15,20} Mekke Şerifi Ḥasan b. Ebī Numay'ın daveti üzerine 1008 H./1599 yılında Mekke'ye giden el-Anṭākī, aynı yıl orada yaşadığı bir ishalden ya da geçirdiği bir zehirlenmeden dolayı vefat etmiştir.^{1,2,11}

Kendisinden "eczacılığın babası", "eşsiz üstat", "tek âlim", "özenilen bilge", "büyük hoca", "yaratıcı hekimlerin sonuncusu", "çağının Hipokrat'ı ya da başhekimi" olarak da söz edilen ve tıp alanında yazdığı eserlerle tanınan el-Anṭākī'nin eczacılık, veterinerlik, felsefe, mantık, kelâm, cebir ve astronomi, mühendislik ve edebiyat gibi konularda da çalışmaları olmuştur.^{1,2,6-9,11,13-16} Tıp alanındaki eserlerinden bazıları şunlardır: *Tezkiretu uli'l-elbāb ve'l-cāmī li'l-'acebi'l-'ucāb*; *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice*; *Nuzhetu'l-ezhān fī işlāhi'l-ebdān*; *Mecma'u'l-menāfi'l-bedeniyye*; *et-Tuhfetu'l-Bekriyye fī ahkām'il-istiḥmāmī'l-kulliye ve'l-cuz'iyye*; *Elfiye fī't-ṭıbb*; *Kifāyātu'l-muhtāc fī 'ilmī'l-ilāc*; *el-Behce ve'd-durre*; *Naẓm-ı Kānūnçek*.

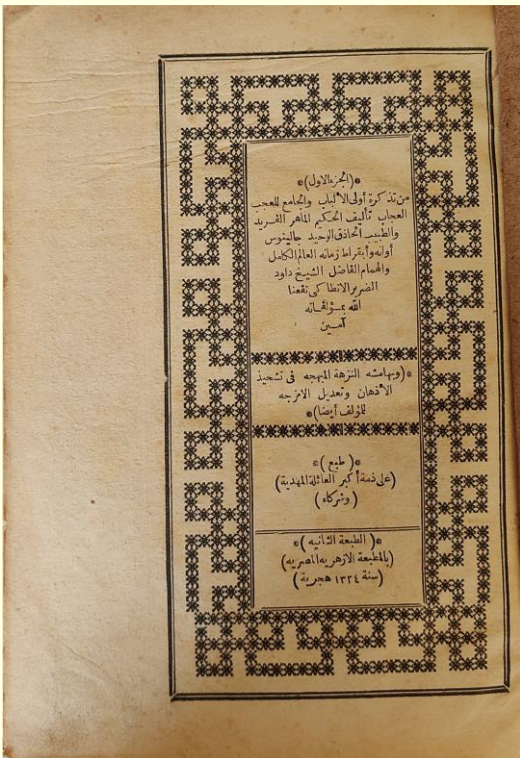
Adnan Adivar'a göre, Mısır'da mîr-i liva (alemdar) Derviş Çelebi b. Mustafa'nın övülmesi ile başlayan *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice* (Mizaçların düzeltilmesi ve Zihinlerin Keskinleştirilmesinde Keyifli Yolculuk), el-Anṭākī'nin tıbbıya dair yazılmış ikinci en önemli eseridir. Bu eserde genel patolojiye ait konuların hikmet ve felsefe yoluyla yazıldığını, yazarın daha önce hiç kimsenin bu yolu izlemediği için kendisinden övünerek söz ettiğini; bilimlerin sınıflamasının ve öneminin, özellikle matematik ve astronomi hakkındaki açıklamalardan sonra, teşrih, mizaç ve hıtlardan bahsedilerek yapıldığını, hastalıkların ise sistem ve organlara göre sınıflandığını ve açıklandığını ifade etmektedir.^{1,21}

Bir hekimin ihtiyaç duyduğu bilimleri sunmak amacıyla yazılan bu eserde tıp bilgisi, sağlık, mantık, insan ve mizaçları, anatomi, organlar ve hastalıkların tanımlanması ve hayvan bilimi gibi konuların yer aldığı; bir önsöz, sekiz ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluştuğu belirtilmektedir.⁶ Bu eserin *Tezkire*'nin kenarında basılmış olan nüshalarından başka, 1999 yılında basılmış başka bir nüshası daha bulunmaktadır.^{2,22}

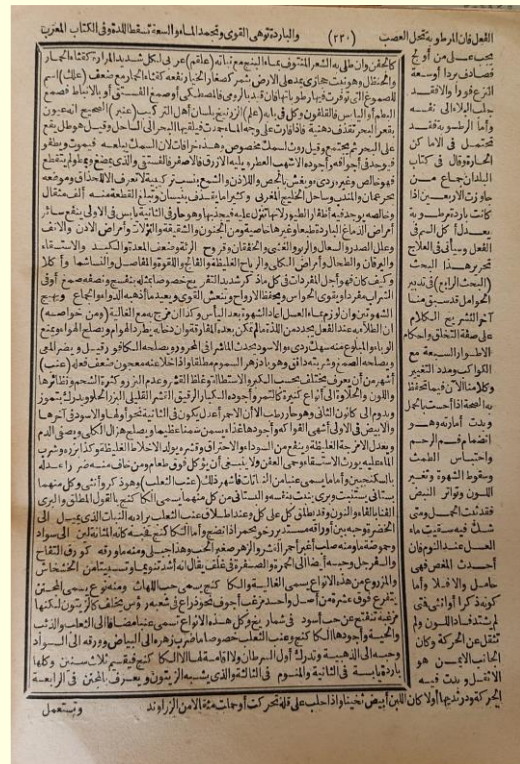
Bu çalışmanın amacı Dāvūd b. 'Umar eḏ-Ḍarīr el-Anṭākī'nin *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice* adlı eserinde gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine yazılan bölümlerinin Arapçadan Türkçeye çevrilerek Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması ve elde edilen bilgilerin Türk tıp tarihi literatüründe yer alan bilgilerle karşılaştırarak sunulmasıdır.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice*'nin A.Ü.T.F. Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde yer alan, 1324 H./1906 yılında Mısır'da Maṭba'atu'l-Ezheriyye'de *Tezkiretu uli'lelbāb ve'l-cāmī li'l-'acebi'l-'ucāb*'in kenarında basılmış olan nüshası (2. Baskı) ile 1420 H./1999 yılında Beyrut-Lübnan'da Mu'essesetu'l-Belağ tarafından basılmış nüshası 13 Nisan – 30 Haziran 2021 tarihleri arasında incelenmiştir (**Şekil 1**).^{21,22} *En-Nuzhetu'l-mubhice*'nin her iki nüshasının "3. Kısım 1. Fasil 4. Bahis: Gebelerin tedbiri hakkında" ve "3. Kısım 1. Fasil 5. Bahis: Yenidoğanın doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında" başlıklı bölümleri karşılaştırılmış ve yapılan karşılaştırmada aralarında bir fark olmadığı görülmüştür (**Şekil 2**). Makalenin yazarları tarafından Arapçadan Türkçeye çevirisi yapılan bu bölümler yazının bulgular kısmında kısa bir bilgilendirme ile ya da bir giriş cümlesi yazılarak verilmiştir. Ayrıca Türkçe karşılığı bulunamayan kelimeler metin içerisinde transkripsiyonu yapılarak, önemli olduğu değerlendirilen ve sözlük anlamları bulunan kelimeler ise açıklamaları ve kaynakçaları ile birlikte dipnot olarak gösterilmiştir. Elde edilen bulgular öncelikle Dāvūd el-Anṭākī'nin *Nuzhetu'l-ezhān fī işlāhi'l-ebdān* adlı eserinin "4.1.5. hamilelikte tedbir" ve "4.1.6. doğumdan sonra tedbir" başlıklı bölümleriyle ve daha sonra da Dāvūd el-Anṭākī'nin kendi dönemine kadar İslam coğrafyasında yaşamış (eṭ-Ṭaberī, Sābit b. Ḳurra, er-Rāzī, el-'Abbās, ez-Zehrāvī, İbn-i Sīnā, İsmā'īl Curcānī gibi) hekimlerin eserleri üzerine bu konu ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen bilgilerle karşılaştırılmış, belirgin farklılıklar ve benzerlikler tartışma bölümünde sunulmuştur.⁴

Şekil 1. Dāvūd el-Anṭākī'nin *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice* adlı eserinin A.Ü.T.F. Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde yer alan, 1324 H./1906 yılında Mısır'da Maṭba'atu'l-Ezheriyye'de *Tezkiretu uli'lelbāb ve'l-cāmī li'l-'acebi'l-'ucāb*'in derkenarında basılmış olan nüshasının (2. Baskı) kapak sayfası.²¹

Şekil 2. Dāvūd el-Anṭākī'nin *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīz'il-ezhān ve ta'dil'il-emzice* adlı eserinin "3. Kısım 1. Fasil 4. Bahis: Gebelerin tedbiri hakkında" ve "3. Kısım 1. Fasil 5. Bahis: Yenidoğanın doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında" başlıklı bölümlerinin başlangıç sayfası.^{21, p.220}

Bulgular

Dāvūd el-Anfākī'nin gebelerin ve çocukların tedbirine yönelik verdiği bilgiler *en-Nuzhetu'l-mubhice* adlı eserinin iki nüshasında, iki bahis halinde ve aralarında herhangi bir fark bulunmadan yer almaktadır. Konuya "3. Kısım 1. Fasil 4. Bahis: Gebelerin tedbiri hakkında" başlıklı bahisle başlamaktadır. Bu bahiste öncelikle gebeliğin hissedildiği ve belirtilerinin başladığı zamanda sağlığın nasıl korunması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir:

Dördüncü bahis: Gebelerin tedbiri hakkında

Daha önce yaratılış sıfatı ve gezegenlerle ilgili yedi evrenin hükümleri ve değişiklik süreleri hakkında bir açıklama konuşmamız oldu. Şimdiki konuşmamız ise gebelik hissedildiği ve belirtileri başladığı zaman sağlığın nasıl korunması [gerektiği] hakkındadır. Rahim ağzının birleşmesi, âdetin kesilmesi, iştahın azalması, rengin değişmesi, nabzın sertleşmesi gibi belirtiler gebeliğe kesinlik kazandırır. Bunda [gebelikte] şüphe duyulduğu zaman [kadına] yatarken bal suyu içirilir. Eğer karın ağrısı yaparsa o gebedir, yapmazsa değildir. Ceninin erkek ya da dişi olup olmadığını belirlemek; ne zaman ki renk bozukluğu artmadıysa, hareketi ağırlaşmadıysa, sağ tarafı daha ağır olduysa ve onda hareketlilik belirdiyse, göğüsleri önceden aktıysa ve sütün rengi koyu beyaz olduysa, eğer bir bitin üzerine süt sağıldığında bit hareket ettiyse veya günün yarısına kadar aç karnına yeşil bir bez içerisinde balla yoğrulmuş bir miskal zeravendi aldığı anda ağız tatlandıysa ve bütün bunlar oluyorsa erkek çocuğa gebe, aksi durumda kız çocuğa gebe demektir. Gebeliğin birden fazla olması durumunda usta tabipler bunu nabız teşhisinden ve onun ritminden/sertliğinden zorlanarak da olsa bilebilirler. Çoklu gebeliğin kesin belirtisi ise, çocuk doğduğunda göbeğin düğüm şeklinde olması ve [göbeğin] boğumlarının ceninlerin sayısı kadar olmasıdır. Eğer orantılı ise ondan başkası yoktur. Gebelik gerçekleşmişse onun tedbiri istirahat ve sporu terk etmesi; zıplama ve bağırma, ağır kaldırma, yüksekte inme veya çıkma gibi bütün rahatsız edici şeylerden uzak durması, sinirlerin güçlenmesi için serinletici meşrubatları azaltması, aşırme dürtüsünün istediği şeyleri nazikçe almasıdır. Zira ekşi ve acımtırak yiyeceklerden çok almak cenini zayıflatır ve çamur/balçıkta dolaylı üşütür. Yanmayı çözmek için sirkeli bal şerbetinden fazla almak gerekir. Aşırme; adet kanı kalıntılarının yanması, buruklaşması ve gıdıklaması anlamına gelmektedir. Beşinci aydan sonra veya bu ay içerisinde cenin başında saçlar çıkmaya başlar. Sonra [gebe] kan yapıcı şeyleri çok almaya başlar, adet günlerinde olduğu şekilde gibi ondan vazgeçme belirtileri görünmediği takdirde, doğum yaklaşıncaya kadar bu şekilde devam eder. Ateşli hastalıklarında, soğuk içeceklerle ve soğuk ballı gül reçeliyle, yumuşatma ihtiyacı artarsa hıyarşember veya kudret helvası ile yetinir. Zira müşhil ilaçlar ya düşüğe sebep olur ya da ceninin gıdasındaki atıkların ayrıştırılmasını zayıflatır.^{21,22}

Dördüncü bahsin sonraki kısmında doğum zamanı iyice yaklaştığında, doğum esnasında ve sonrasında yapılması gerekenlerle ilgili bilgiler vermektedir:

Doğum zamanı geldiğinde kaydırıcıların alımı artırılır; sepilenmiş deri, menekşe ve badem yağı gibi şeylerle yağlanır, çemen otu ve su yosunu kaynatılarak suyu dökülür, yıkanma artırılır ve böyle yapılarak doğum kolaylaştırılır. [Gebe] karın ağrısı ve sancısı, kan ve suyun aşağı inmesi gibi bir çıkışı hissederse yüksek bir yere bacaklarının arasını genişleterek [açarak] oturur ve doğumdan kurtulmak için ebeye güvenir/bırakır. Arzu edilen şey böylece kolaylaşır, aksi durumda sırtı ve karnının üst bölgesi elle yoklanır, ona burnundan safranlı bakter kabuğu çektilir ve adet kanına hiç değmemiş ipek bir bez içerisine konulan tereyağını sol uyluğuna bağlı olarak taşıtılır. Yeni doğanın başı gelmeye başlarsa doğum doğal yoksa zorlu demektir. [Gebe] yumuşak bir pamuk ya da ipek üzerine uzanmalı ve mevsim kış ise soğuktan uzak durmalıdır. Sonrasında

örtünür, ballı üzüm, çemen otu, dereotu ve anasonun pişirilmesinden arta kalan çözülmüş şeyi [çözünen suyu] içer. Kış [mevsiminde] ise içerisinde lāzen/lāden ve sarımsak pişirilen bir yağla yağlanır.^{21,22}

El-Anṭākī "3. Kısım 1. Fasil 5. Bahis: Yenidoğanın doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında" başlıklı olan bu bahiste, bebek doğduktan sonra yapılması gereken işlemleri anlatmaktadır:

Beşinci bahis: Yenidoğanın (mevlūd) doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında

Öncelikle [çocuğun] göbeğindeki fazlalığın dört parmak miktarınca kesilmesi, ince bükümlü bir yün iplikle bağlanması, içerisinde kimyon, kekik, biraz tuz ve mürrüsafi pişirilmiş yağ ile ıslatılmış bir kumaşla sarılmasıyla başlanır. Sağlama/şakı/katılaşması için bedeni ayrı ayrı ya da bir bütün olarak kantaşı, mersin ağacı, mürrüsafi ve kuş[†] ile tuzlanır, kokmasından ve bitlenmesinden kaçınılır. Kurutmak için yosun, zerdali, iki kardeşkanı ve yanmış kurşun ya da istiridye/sedef külü ya da yağ ve şarap ile [uygulanan] üç pansumandan sonra göbek düşerse, tuza olan zafiyetinden dolayı burun haricinde [bedenin tamamı] kirleri ve bitleri gidermek için tuzlanır. Yıkamak amacıyla gözlerine yağ damlatılır ve nazikçe silinir. İdrar çıkışı için mesaneye ve arzu edilen şekle uygun olarak organlara elle dokunulur/çekiştirilir. Serçe parmak ile makat açılır. Bununla birlikte tırnak kesildikten sonra burun gözetilir ki yaralanmasın. Zamana uygun narin/ince elbiseler giydirilir, onlarla tefriş edilir ve şeklini korumak amacıyla orta şiddette bir bağlama uygulayarak [çocuk] kundaklanır. Gebe kalamamanın sebebi olmasın diye kız çocuğunda karın kısmının üzeri gevşetilir. Haşlanmamasına [pişik oluşmamasına] dikkat edilerek çocuğun sepilenmiş derisi ve buruşuklukları ezilmiş mersin ağacı ve yağ ile sivanır/kaplanır. Kış ayı dışında her üç günde bir ılık suyla ve her yedi günde bir sıcakta yatkın [su] ile yıkanır. Suyu dökme, uzuvlara elle dokunma/çekiştirme, elbiseyi giydirmeye ve çıkarma, kurulama ve yağlama işlemlerinde nazik davranılır ve [çocuğu] uyutma tedbirine geçilir.^{21,22}

Beşinci bahsin sonraki kısmında bebeğin emzirilmesi, annenin sütünün gelmediği durumlarda seçilecek sütannenin özellikleri ve dikkat edilecek hususlar hakkında bilgiler vermektedir:

Emzirmeye gelince anne, onunla beslenecek olan çocuk için sütü en uygun olandır. Hatta onu [çocuğu] emziremeye bile [annenin] memelerini emdirmeyi gözetmesi gerekir, bunda çok büyük bir yarar vardır. Şayet mazereti varsa yakınlarından birisi [sütanne olarak] seçilir. Yapısı ve mizacı sağlam; teni, rengi ve bedeni mutedil; elle dokunulduğunda sert etli, memeleri dolgun, genç ve geniş göğüslü, iyi huylu, adet görmeyen, karamsar olmayan, cinsel ilişkisi bulunmayan birisi olmalıdır. Erkek çocuklu, ayrıca zaman olarak sütün uygunluğu açısından emzirilmek istenen çocuğun doğumuna yakın bir zamanda doğurmuş bir sütanne olmalıdır. Zira emzirilen son süt, kısalığı yüzünden memenin acizliği ve sütün ısıyla bozulumu açısından ilki gibi olmaz. Ardından tarif edildiği üzere sütannenin yapısına da aldanmamak gerekir. Bilakis sütün bozulduğuna olurluk verebilmek için süte bakılır. Eğer o zikredildiği gibi olmuşsa, beyaz değilse, hoş kokulu ve orta kıvamda dengeli değilse; eğer sarardıysa ya da tuzlu ya da çok köpüklü olduysa çıkan şeye [süte] sarı safralı; yoğun ya da ekşi olduysa balgamlı; esmerleştiyse, rengi bozulup solduysa ve buruklaştıysa kara safralı [adı] verilir. Eğer kızardıysa [memeden?] kan alınır ve memenin içindekiler tedavi esnasında artırılır. Bununla birlikte her emzirmede [sütün] ürünün bir kısmının akıtılması gerektiğini söylerler ve bu abartıdır. Bu uygulamada doğru olan, özellikle mizacı

[†] "S. Three or four kinds of aromatic root; especially, the Arabian costus, *costus arabicus*"⁴⁰, p.1453

değiştiren şey taze ise ve eğer meme tıkanıyorsa, kolay bir şekilde [sütün] akması için onun sıkılmasıdır.^{21,22}

Beşinci bahsin bu kısmında çocuğun emzirilmesi, dişlerinin çıkmaya başladığı ya da çocuğun fazla emzirildiği zamanda ortaya çıkan rahatsızlıklar veya hastalıklar ve bunlara karşı yapılacaklar hakkında bilgiler vermektedir:

[Çocuğu] doyurmak mümkün değilse, özellikle sallamaya ve hareket etmeye alıştırılır. Eğer doyduysa şeyh [İbn-i Sīnā]: görüşünde bir farklılaşma oluşmaması için ışıkların azaltılması ve müzikli yumuşak ezgilerin artırılması gerektiğini söyledi. Çocuk, gece ve gündüz içerisinde en az yüz elli dirhem emzirilmelidir derler. Bu konuda en çoksa beş yüz [dirhem] diye söylerler ve bu uzaktır. Emzirme müddeti içerisinde farklı bir süt alımına izin verilmez. Tabiatındaki eksiklikler için o vakit değişik özlerden benzer gıdalara alıştırılır. Eğer ihtiyaç duyulursa sütanne gebelerde yapıldığı gibi tedavi edilir. Şayet güçlü ilaçlardan ister istemez alamazsa o gün için emzirmemelidir. Bununla birlikte özellikle dişlerin çıkış gününde oluşan dişeti şişliği, emzirmedeki aşırıktan dolayı oluşan ishaller, tabii olmayan hareketlerin oluşumu, diş oluşturmak için tabiatın hazım işiyle uğraşması, buruntu ve gaz oluşumu gibi çocuklara özgü olan hastalıklar ortaya çıktığında çocukların tedavisine dikkat etmek gerekir. Mümkünse ortaya çıkan şeyler ilaca muadil olmasa bile yağla ve ovmayla giderilir; veya pamukçuk ve ateş, nilüfer ve menekşeye ya da her ikisine birden muadil olmasa bile üzüm ve semizotu tohumu ile soğutulur, arpa suyu verilmez, ya da gazlar kimyon ve kekik otuna muadil olmasa bile çemen otu ve papatya veya her ikisinin yağı ile kaynatılmış suyla çıkarılır, ya da her ikisinde şeytantsi ve uşak[‡] ve şimdi Mısır'da maḥkūkāt[‡]dan/kazıyıcılardan yapılan tehlikeli şeye ihtiyaç duyulmaz. Bunların en tehlikelisi ishalin kurşun oksidi içilerek kesilmesidir ki bu da zehirlidir.^{21,22}

Beşinci bahsin sonraki kısmında Mısır'daki çocuklarda yapısal hastalıklar gibi rahatsızlıklara yol açabilen keskin kokuların ortaya çıkardığı rahatsızlıklar, belirtileri ve tedavisine yönelik yapılması gerekenler hakkında bilgiler vermektedir:

Devamı/ilave: Tabipler, Mısır'daki çocuklarda keskin kokulardan dolayı oluşan şeyin tüm tedavisine dikkat etmediler/ihmalkâr davrandılar. Bu önemlidir, birçokları bu sebepten dolayı ölüyor ve bunlardan yapısal [hastalıklar] gibi olan hastalıklar meydana geliyor. Bunu açıklamanın en kısa yolu, bilindiği üzere Mısır'ın havası çok yumuşak, nemli ve sarsıcıdır ve bu nedenden dolayı özellikle keskin yoğunluktaki kokular içerisinde kolayca yer edinir. Çocukların mizacı da böylelikle karışımının şiddetine ve etkileşimine göre ondan etkilenir. Onu açtığına gülün nasıl nezle yaptığını ve sütleğenin her yerdeki keskinliğini görmez misin? Yasemin, ateşi olanlar için baş ağrısıdır. Mısır dışında da bu etki bulunuyor diye uzaklara gitme, çünkü onun azlığından dolayı bu hissedilmez. Gözlem ve tecrübeye dayanarak bu konu hakkındaki yazıda söylediğim şey, eğer ki o solunan şey misk gibi sıcak ve hoş kokuluysa; yüzde kızarıklığı, burunda kaşıntıyı ve başta ateşlenmeyi artırır. Eğer ki kötüyse, özellikle de olay sarı renkli gözeneklerinin açıldığı sırada meydana geldiyse; gözde batma olur, kusma ve ishal artar ve cilt gevşer/sarkar. Etkileri en çok olanlar biyūtu'l-ḥelāi, sonra şeytantsi, sonra misk ve sonra da şarap/alkollü içecek [kokusudur]. Ne zaman ki kusma ve ishal azalır ve başın hareketleri artarsa solunan şey burun akıntısını artırmadığı sürece şarap/alkollü içecek, eğer artırırsa da misktir. Eğer bu belirtileri bildiysen, kötü kokuların tedavisinin, başın ayva yağı ve sandallı tütsü ile yağlanması ve sirkeli mersinle sıvanması; menekşe şerbeti, elma ve gül suyu içirilmesi şeklinde olduğunu bilmelisin. Daha da

[‡] "S. Ammoniacum, gum ammoniac"⁴⁰, p.122

iyisi, öd ağacının elmaya konulup kızarana kadar hamurla pişirilmesi, gül suyu ile karıştırılıp sandal şerbeti ile tatlandırılması ve içilmesidir. Şayet kusma meydana geldiyse, gül suyunu nane suyuyla; ishal meydana geldiyse elmayı ayvayla değiştir. [Hastalığın] tedavisinde özellikle bān[§] tohumu yağı artırılır ve menekşe şerbeti içirilir, şeytandersinde ise huzāmī ve badem yağı koklatılır ve haşhaş ile sandal şerbeti içirilir; miskte ise sirkeli menekşe yağı sürülür/sıvanır, koruk şerbetli nane suyu içirilir ve başın üzerine ezilmiş sandal ve gül koyulur. Mısır kadınlarının çocuklara vermek için ürettiği şeylerde zararlar ortaya çıkar ve bu çok tehlikelidir. Ancak [çocuk] bundan kurtulursa, onun kirli karışımıyla daha önce karşılaştığı için ikinci kez soluduğu şeyden zarar görmez. Bu illette yönelik şuan hazırladığımız bu şey yüce Allah'ın izniyle yeterlidir.^{21,22}

El-Anfāk'te beşinci bahsin devamında çocuğun süttan kesme işleminin nasıl, ne zaman ve nelere dikkat edilerek yapılması gerektiği, süt yerine verilecek olan besinlerin niteliği ve nelerden oluşacağı hakkında bilgiler vermektedir:

İkinci geçiş süttan kesmenin tedbiri

Doğumdan emzirmeye geçiş bağlantısından dolayı bu şekilde isimlendirilir. İki yıl tamamlandığında yenidoğan süttan kesilir. Hayır, o bilindiği gibi sonrasında zarar vermez. Ancak buna devam edilmeme nedeni uzuvların güçlenebilmek için gıdaya olan ihtiyacı yüzündendir. Eğer emzirme diğerlerine [diğer gıdalara] ek olarak verilecekse uygundur, ancak süt bozulduğundan dolayı öncesinde uygulandığı gibi üç defayı geçmemelidir. Süttan kesmeyi, güneşin ya da ayın su burçlarına doğru geçişi sırasında ve yaz vakitleri dışında yapmak gerekir ki süt eksikliğinden dolayı çocuğun uzuvları kurumasin, sertleşmesin ve büyümesinden geri kalmasin. Süttan kesme durumunda bir süre fıstıklı mustahleb^{**} ve şekerli ceviz gibi süte yakın şeyler verilir. Sonra gelişimi doğrultusunda nişasta ve kitre ile azar azar yoğunlaştırılır. Sıcaklık arttıkça yıkanır, kuruluktan sakınarak çok hareket ettirilmez ve oynatılmaz, hızlıca onu [sıcaklık] benimsemesi ve aynı zamanda infiali yüzünden bir afet ortaya çıkabilir.^{21,22}

Beşinci bahsin son bölümünde ise çocukların ağlamasına sebep olan nefsi hareketlilikleri ve ebeveynlerin buna karşı yaklaşım tarzları, buldukları yaşa göre ruhsal, fiziksel, eğitsel, mesleki ve sosyal olarak yetiştirilme biçimleri; sırasıyla çocukluk, ergenlik, gençlik/delikanlılık, orta yaşlılık ve yaşlılık çağlarının belirleyici özellikleri ve tedbiri hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunmaktadır:

Çocukları en çok ağlatan şeyin, akıl etme ve hayal etme eksikliğine bağlı nefsi hareketlilikler olduğunu bil. Onların [çocukların] koşarak yöneldiği şeyleri yaparak ve ürtükleri şeyleri terk ederek onları engellemede abartıya kaçmak gerekir. Yedi yaşına girene kadar buna devam edilir. On yaşına kadar gitgide kanuni, ilahi ve şer'i ilkelere göre terbiyeye ve egzersize bağlı kınırlar. Matematiksel işlemler ve düşünceyle alakalı şeylere yönelik eğitilirler. Sonrasında geçim sanatlarına yönelik onlardan istenen şey, hakiki bir şekilde farkına varmalarıdır. Bu yüzden bilim ve erdemlere bakmaları emredilir. Ahlaki ve siyasi hükümler en iyi şekilde onlara öğretilir. Şarap/içme, uyuma, beslenme ve cinsellik konusunda sağlıkta nasıl bir tedbir alınacağına geçilir. Söz sahibi olan kişilerin genel tedbir içerisindeki emri, bunun her yönüyle uygulanması ve gelişim için bu yaşta şarabın/içkinin ve aynı şekilde kurutucuların [kurutucu yiyeceklerin] azaltılmasıdır. Eğer sıcaklık arttığında [çocuk] yumuşak bir şekilde hafiflediyse, zira o rutubetle birlikte güvendedir, bu yaşta kan almaktan kaçınılır ve belirlenen zaruri durumlar dışında bu yapılmaz. Yirmi yaşına geldiklerinde saç çıkışı artmadıysa, orada kuruluk olduğu için nemlendirilir ve yüze

§ "S. Seeds of horse-radish tree"^{40,p.336}

** "A. Drawn by sucking, milking, and the like"^{40, p.1834}

mersin ağacı ve emlec^{††} yağı gibi şeyler sürülür. Gençlere (Şebāb)^{††} gelince, kan çıkarmaya ihtiyaç olduğu zaman yapılır. Bu yapılırken soğukluk, nemlilik ve imkân ölçüsünde safra çıkışı, egzersiz, tıkanıklıkların açıklığı, şarabın azlığı, hamamın ve cinsel ilişkinin sıklığı gözetilir. Orta yaşlılara (Kuhūle)^{§§} gelince, onlarda nemli/sulu sıcak olan her şeyde artış, cinsellikte ve kan almada azlık ve yıkanmada sıklık vardır. Yaşlılara (Şeyhūhe)^{***} gelince, onlarda kuru sıcak olan her şeyde, rahatlıkta, şarap/içkide, uyumada, masajda, yağlanmada, yıkanmada, cinselliğe girmeme ve kan aldirmamada artış vardır. Bütün tedbirler budur.^{21,22}

Tartışma

Dāvūd el-Anṭakī, konuya dördüncü bahis “gebeliğin tedbiri” ile başlamaktadır. Bu bahiste gebeliğin belirtilerini, şüpheli durumlarda bal şerbeti ile yapılan testi, çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi ve çoklu gebeliğin teşhisi, doğum öncesi ve sonrası yapılacakları anlatmaktadır. Bal şerbetiyle yapılan testin kaynağının Hippokrates'in *Aforizmalar*'ında olduğunu 'Alī b. el-'Abbās *Kāmīlu'ş-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*'nin ilgili bölümünde belirtmektedir.²³ Bu bilgi, çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi ve çoklu gebeliğin teşhisine yönelik yaptığı açıklamaları İbn-i Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-ṭıbb* çevirisinin ilgili bölümünde benzer şekilde yer almaktayken el-Anṭakī'nin *Nuzhetu'l-ezhān*'ında bulunmamaktadır.^{4,24,25} Gebeliğin gerçekleştiği dönemde dikkat edilmesi gereken hususlar, doğumu kolaylaştırmak adına yapılacaklar ve doğum süreci ise er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūr*'sinde, el-'Abbās'ın *Kāmīlu'ş-Şinā'a*'sında daha detaylı, daha kapsamlı ve birbirine benzer şekilde bulunmaktayken *Nuzhetu'l-ezhān*'da kısmen benzer ve daha kısa olarak yer almaktadır.^{4,26,27} El-Anṭakī'nin her iki eserinde gebelerin tedbiri üzerine olan konu başlıklarında ölü doğum ve nasıl çıkarılacağına yönelik bir açıklama yokken, Er-Rāzī ve el-'Abbās'ın eserlerinin ilgili bölümlerinde bulunmaktadır.^{26,27}

El-Anṭakī beşinci bahse “Yenidoğanın doğumundan ölüm gününe kadar olan tedbiri hakkında” olan başlıkla devam etmektedir. Yenidoğanın göbeğindeki fazlalığın dört parmak miktarınca kesilmesi, yün bir iplikle bağlanması ve sarılması gibi ifadeleri *Nuzhetu'l-ezhān*'ın, ez-Zehrāvī'nin *Kitābu't-taṣrīf*'inin, İbn-i Sīnā'nın *el-Kānūn*'unun ve İsmā'īl Curcānī'nin *Zahire-i H'arezmsāhī*'nin ilgili bölümlerinde benzer şekilde bulunmaktadır.^{4,28-31} Bu bilgilerden farklı olarak ez-Zehrāvī göbeğin kesme yerini ateşle dağlayan kişinin göbeği bağlamaya ihtiyaç duymayacağından söz etmektedir.²⁸ Bu bahsin devamında el-Anṭakī'nin “...tuza olan zafiyetinden dolayı burun haricinde [bedenin tamamı] kirleri ve bitleri gidermek için tuzlanır” şeklindeki ifadesi ve çocuk kundaklanırken “gebe kalamamanın sebebi olmasın diye kız çocuğunda karın kısmının üzeri gevşetilir” söylemi ise ez-Zehrāvī ile Curcānī'nin ilgili bölümlerinde ve *Nuzhetu'l-ezhān*'da yer almamaktadır.^{4,28,31}

El-Anṭakī beşinci bahsi emzirme, sütanne seçimi, sütün niteliği ve dikkat edilecek hususlarla sürdürmektedir. Emzirmede anne sütünün çocuk için en uygun süt olduğunu her iki eserinde de belirtmektedir. Bu ifadenin er-Rāzī ve ez-Zehrāvī haricinde literatürde karşılaştırılan hekimlerin eserlerinin ilgili bölümlerinde yer aldığı görülmektedir.²⁶⁻³³ El-Anṭakī'nin sütannenin fiziksel özellikleri hakkında verdiği bilgilerin er-Rāzī, el-'Abbās, ez-Zehrāvī, İbn-i Sīnā ve Curcānī'nin ilgili bölümleriyle uyumlu olduğu gözlenmektedir.^{26-29,31} Ancak her iki eserinde de sütannenin yaşı konusunda herhangi bir bilgilendirmede bulunmamaktadır. Sütannenin yaşını eṭ-Ṭaberī “25-30”, el-'Abbās “25-40”, İbn-i Sīnā ve Curcānī “25-35” şeklinde belirtmektedir.^{27,29,31,32} El-Anṭakī'nin erkek çocuğa doğum yapmış bir sütanne olması yönündeki açıklaması benzer biçimde eṭ-Ṭaberī, el-'Abbās,

†† “A. Emblic myrobalans, *emblica officinalis*”^{40,p.201}

†† Şebāb: 35 yaş ile 40 yaşına kadar olanlardır.

§§ Kuhūle: 40 yaşından 60 yaşına kadar olanlardır.

*** Şeyhūhe: 60 yaşından büyük olanlardır.

İbn-i Sīnā ve Curcānī'nin eserlerinde de yer almaktadır.^{25,27,31,32,34} Buna karşın ez-Zehrāvī kız çocuğu doğurmuş bir sütannenin daha hayırlı olduğunu söylemektedir.²⁸

El-Anṭakī'nin beşinci bahiste emzirilecek sütün niteliği ve özellikleri hakkındaki açıklamalarını humoral patoloji teorisinin ilkeleri çerçevesinde dile getirdiği ve sonrasında yapılacakları da bu bağlamda ele aldığı fark edilmektedir. Emzirilen sütün "beyaz, hoş kokulu, orta ve dengeli kıvamda olması"na yönelik ifadelerinin Sābit b. Ḳurra, er-Rāzī, el-'Abbās, ez-Zehrāvī, İbn-i Sīnā ve Curcānī'nin eserlerinde yer alan bilgilerle uyumlu olduğu görülmektedir.^{25-29,31,33,34} Ancak her iki eserinde de emzirilecek sütün kıvamının nasıl test edileceği hakkında bir açıklamada bulunmamaktadır.⁴ El-Anṭakī, sütannenin nasıl besleneceğine ve nelere dikkat edeceğine yönelik bilgilendirmeyi sadece *Nuzhetu'l-ezhān'* da ve kısa bir biçimde yapmaktayken diğer hekimlerin bu konuya eserlerinde daha detaylı ve kapsamlı bir biçimde yer verdikleri görülmektedir.

El-Anṭakī, beşinci bahiste sadece bir yerde İbn-i Sīnā'ya atıfta bulunmakta ve diğer müelliflerden hiç bahsetmemektedir. Çocuğu doyurabilmek ve uyutmak adına yapılan işlemlerin ez-Zehrāvī, el-'Abbās, İbn-i Sīnā ve Curcānī'nin ilgili bölümlerinde yer alan açıklamalarla uyumlu olduğu gözükmektedir.²⁷⁻³¹ Çocuğun gece ve gündüz içerisinde yüz elli ile beş yüz dirhem arasındaki süt miktarıyla emzirildiğinden söz etmektedir. Bu konuda diğer hekimlerden farklı olarak bir ölçü birimini dile getirmektedir. İslami dirhem teorik ağırlığı (2,97 gr.) esas alındığında bu miktar yaklaşık 450 gr. ile 1500 gr.'a karşılık gelmektedir.³⁵

El-Anṭakī beşinci bahsin devamında emzirme sonrasında ve dış çıkarma sürecinde çocuklarda oluşan rahatsızlıklardan ve tedavisinden söz etmektedir. Bu açıklamaların öncüllerinin eserlerinin ilgili bölümlerindeki bilgilerle uyumlu olduğu ve bu rahatsızlıkları tedavi etmek adına alternatif ilaçları önermeye çalıştığı görülmektedir.^{26,27,29,31} Vermiş olduğu bilgiler onun eczacılığa ve yeni ilaçları geliştirmeye olan ilgisini göstermesi bakımından önemlidir.⁴

El-Anṭakī beşinci bahiste ek olarak çocukların sağlığını korumaya yönelik farklı bir bilgilendirmede bulunmaktadır. Mısır'ın havasının sarsıcı olduğu ve havasında gül, yasemin çiçeği, şeytanteri, misk ve şarap kokusu gibi keskin kokuların bulunduğu, bu kokuların çocuklarda yapısal hastalıklara benzer rahatsızlıklara yol açabildiği, Mısırlı tabiplerin bu konuda yeterince dikkatli davranmadığı, bu kokular yüzünden ortaya çıkan rahatsızlıklara yönelik alınması gereken önlemleri ve kullanılan ilaçları anlatmaktadır. Bu bilgiler onun bu eserini Mısır'da bulunduğu sırada yazdığını, eczacılıkla ilgilendiğini ve pek çok ilaç tanımladığını, başka hekimleri ve uygulamalarını eleştirebilecek düzeyde tıbbi bilgiye ve tecrübeye sahip olduğunu göstermektedir.⁴ Literatürde er-Rāzī'nin, İbnü'n-Nedīm'in *el-Fihrist'*inde *Kitāb fi'l-illeti'l-leti leh'a yahdusu el-verem minez'z-zukām fi ruṣi'n-nās* ve Bīrūnī'de ise *Takrīru'r-Rāzī havle'z-zukāmi'l-muzmin inde tefettuḥi'l-verd* (çiçeklerin açtığı günlerde görülen allerji ve nezle hakkında er-Rāzī'nin bir raporu) adlarıyla kaydedilen *Risāletu's-Şemmiyye* isimli bir eseri bulunmaktadır. Er-Rāzī'nin bu eseri baharda açan bazı çiçeklerin kokularını koklayan bazı kimselerin alerji duyarak hemen nezle olmaları ve baş kısımlarında şişkinliklerin meydana gelmesi hakkında yazılan ve tıp tarihinde alerjik hastalıkları tanımlayan son derece önemli bir risale olarak kabul edilmektedir.^{36,37} Çiçek, kızamık ve hemofili gibi hastalıkların ilk kez İslam tıbbi literatüründe tanımlandığı, gül kokusuna karşı alerjik bir reaksiyon olan saman ya da bahar nezlesini tanımlayan ilk kişinin de er-Rāzī olduğu belirtilmektedir.³⁸ Literatürde el-Anṭakī'ye kadar İslam coğrafyasında yaşamış hekimlerin eserlerindeki çocuk hastalıkları üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılmayan bu bilgi el-Anṭakī'nin, er-Rāzī'nin çiçek kokuları ve ortaya çıkardığı rahatsızlıklarla ilgili olan bu eserden haberdar ve ondan yararlanmış olabileceğini, günümüzde bahar alerjisi ya da saman nezlesi olarak bildiğimiz rahatsızlığı tanıdığını ve tedavi etmeye çalıştığını göstermesi bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

El-Anṭakī beşinci bahiste süttten kesmenin tedbiri konusunda çocuğun iki yıl emzirildikten sonra süttten kesilebileceğini ve bu işlemin, güneşin ya da ayın su burçlarına doğru geçişi sırasında ve yaz vakitleri dışında yapılmasını söylemektedir. Literatürde su burçları ve tarihleri şu şekildedir: Yengeç (23 Haziran-22 Temmuz),

Akrep (24 Ekim-22 Kasım), Balık (20 Şubat-20 Mart).⁴⁰ Yani çoğunlukla havaların daha serin olduğu zamanları kastettiği düşünülmektedir. Astroloji konusunda eserler vermiş olan el-Anṭākī'nin bu bilgilerinden bazılarını tıbbi bir eserde dile getirmesi onun astroloji ve astronomiye olan ilgisini göstermesi bakımından önemlidir. Sütten kesme vakitlerine yönelik İbn-i Sīnā ve Curcānī “iki yıl emzirdikten sonra en iyi zaman olarak bahar mevsimi, sonra da sonbahar ya da kış mevsimi”, ez-Zehrāvī “en uygun zamanın sonbahar mevsiminde gece ve gündüzün eşit olduğu zaman”, el-Abbās “iki yaşını tamamladıktan sonra, ılık günlerde yapılmalı, ne yazın sıcak günlerinde ne de kışın soğukta olmalı” ve er-Rāzī ise “sıcak zamanlarda sütten kesmenin yapılmayacağı” biçiminde açıklamalarda bulunmaktadır.^{26-29,31}

Beşinci bahsin son kısmında ise çocukların yaşlarına göre gelişimi, buldukları yaşa göre ruhsal, fiziksel, eğitsel, mesleki ve sosyal olarak yetiştirilme tarzları ve gelişim çağlarının belirleyici özellikleri ve tedbiri hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunmaktadır. Bu bilgilerin de öncüllerinin eserlerinde verilenlerle uyumlu olduğu görülmektedir.

Sonuç

Dāvūd el-Anṭākī'nin *en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzi'l-ezhān ve ta'dili'l-emzice* adlı eserinde gebelerin ve çocukların tedbirine yönelik verilen bilgilerin İslam coğrafyasında yaşamış ve eser vermiş eṭ-Ṭaberī, Sābit b. Ḳurra, er-Rāzī, el-Abbās, ez-Zehrāvī, İbn-i Sīnā, İsmā'īl Curcānī gibi öncüllerinin eserlerinde yer alan bilgilerle ve humoral paradigmanın ilkeleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca *Nuzhetu'l-ezhān fī işlāhi'l-ebdān* adlı eserine göre daha kapsamlı ve daha detaylı bir bilgilendirmede bulunduğu, bazı bilgilerin birbirine benzediği ve örtüştüğü, birbirlerinde bulunmayan bilgilerin ise bir araya getirildiğinde birbirlerini tamamladıkları fark edilmektedir. Öte yandan el-Anṭākī *en-Nuzhetu'l-mubhice*'de öncüllerinden farklı olarak emziren süt miktarını bir ölçü birimi olarak vermekte, çocuğu sütten kesme işleminin güneşin ya da ayın su burçlarına doğru geçişi sırasında yapılmasını önermekte, çocuklarda gül ve çiçek gibi bitkilerin keskin kokularından oluşan rahatsızlıklardan ve tedavilerinden söz etmektedir. Literatürde çocuk sağlığı ve hastalıkları tarihçesi hakkında yapılan çalışmalarda karşılaşılmayan bu bilgilerin *en-Nuzhetu'l-mubhice*'de yer almasının Türk tıp tarihi açısından değerli ve özgün olduğu düşünülmektedir.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışmada herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Özgür Kuş: Fikir, tasarım, danışmanlık/denetleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Ahmet Aciduman: Fikir, tasarım, danışmanlık/denetleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

1. Adivar AA. Antākī. İslām Ansiklopedisi, Cilt 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950: 454-456.
2. Demirhan Erdemir A. Dāvūd-i Antākī. TDV İslām Ansiklopedisi, Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994: 26-27.
3. Aciduman A, Özay İ. Antakya'lı Ünlü Hekim Dāvud el-Antākī'nin Nöroanatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslām Tıp Tarihindeki Yeri. Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi 2009; 2 (2): 106-118.
4. Nazik S. Hekim Dāvūd Bin Ömer El-Antākī'nin “Nūzhetü'l-Ezhān fi İslāhi'l-Ebdān” Adlı Eserinin İlter Uzel Nūshası (Tercüme ve Tıp Tarihi Açısından Değerlendirme), Tıp Tarihi ve Etik Doktora Programı Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Funda Gülay Kadioğlu, 2015.
5. Goetz PW, Kağıtçıbaşı Ç, Mango A, Tekeli İ, Yalman N (eds). “Davud Antaki”, Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.7, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1986, 1987, s. 23.
6. Mevaldi M. Dünya Kütüphanelerinde Davud el-Antaki'nin El Yazması Eserleri. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 19-26.

7. Al-Naser FA. Davud Antaki'ye Göre, İnsanın Hastalıklardan Korunma ve Psikolojik Durumunun, Vücudunda Meydana Gelebilecek Hastalıklara Olan Etkisi. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 33-42.
8. Al-Buşri SAS. Dr Davut El-Antaki'ye Göre Çevre ve Çevrenin İnsanoğluna Etkisi. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 43-58.
9. El Nasan MH. Bitkiler ve Mühendislik Arasında Davud El-Antaki. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 27-32.
10. Kavsara F. Antakyalı Davut. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 59-64.
11. Zakkur MY. Bedenlerin İyileştirilmesinde Zihinlerin Yolculuğu Kitabı. Editör Karasu M, Nazik S. Antakyalı Bilge Davut el-Antaki. İkinci Baskı. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 77-89.
12. Kavsara F. Fua Vilayeti. Halep: Halep Üniversitesi, 2008: 79-86.
13. Davut Antaki. Türk Ansiklopedisi, Cilt 12. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964: 355-356.
14. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim. Beşinci Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991: 117-119.
15. Shehata M. Dawood Ibn Omar, The Antakian Physician. Editör Demirhan Erdemir A ve ark. 1 st International Congress on The Turkish History of Medicine; 10th National Congress on The Turkish History of Medicine Proceedings Book, Vol 1. İstanbul: 2008: 94-100.
16. Davud Antaki. Ana Britanica, Cilt 7. İstanbul: Ana Yayıncılık, 1987: 23-24.
17. Brockelman C, [Vernet J], "Al-Antaki, Da'ud b. 'Umar Al-Darir", H.A.R. Gibb, J.H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht (eds), The Encyclopaedia of Islam, New Edition, vol 1. E.J. Brill, Leiden 1960, p. 516; "Davut Antaki", Türk Ansiklopedisi, C.12, Mill.
18. Kahya E, Erdemir AD. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
19. Zakkur MY. Nüzhetü'l-Ezhan fi İslahü'l Ebdan Kitabı Hakkında Araştırma, Açıklama ve Yorum. Şam: Suriye Genel Kitap Organizasyonu, 2007.
20. Shehata MA. Arap Tarihinin Kör Dehaları. İskenderiye: İskenderiye Üniversitesi, 2006: 28-30.
21. Dāvūd eđ-Dārīr el-Anşkâkī, en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzī'l-ezhān ve ta'dīlī'l-emzice, Maṭba'ātu'l-Ezheriyye, Mısır 1324 H, 2. Bs. 1.Cilt. ss.220-229.
22. Dāvūd b. 'Umar el-Anşkâkī, en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşhīzī'l-ezhān ve ta'dīlī'l-emzice, Mu'essesetu'l-belāğ, Beyrūt, 1999 M-1420 H.K, ss. 182-188.
23. Kazancıgil A, Karlığa B. Ali İbn Abbās El Mecusi'nin "Kitābu'l Melikī"si içinde doğum bilgisi konuları. Tıp Tarihi Araştırmaları 2002; 11: 190-208.
24. İbn Sīnâ. El-Kânûn fī't-Tıbb (Tahbüzü'l Mathûn adıyla Türkçeye çeviren: Tokatlı Mustafa Efendi). İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hamîdiye Koleksiyonu, No: 1015, v. 431b-433b.
25. İbn-i Sīnâ. El-Kânûn Fī't-Tıbb, Üçüncü Kitap İkinci Kısım (Türkçeye çeviren Esin Kâhya). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2017; pp 569-597.
26. Aciduman A, Aşkit Ç. Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin Kitābu'l- Maşûrî Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine. Lokman Hekim Dergisi 2017;7(2):110-136.
27. Aciduman A, Aşkit Ç. 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsî'nin Kāmīlu's-Şīnâ'atī't-Ṭıbbiyye (Kitābu'l-Melikī) Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hast Dergisi 2017:64-81.
28. Aciduman A, Aşkit Ç. Ebū'l-Ḳāsim ez-Zehrāvī'nin Et-Taşrīf Eserinde Çocukların Tedbiri. Dört Öge 2020;9(18):111-128.
29. Yurdakök M. İbni Sīnâ ve Bebek Bakımı. İçinde: Uluslararası İbni Sīnâ Sempozyumu Bildirileri 17-20 Ağustos 1983, Milli Kütüphane-Ankara. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Yayınları, 1984: 425-432.
30. Hasanoğlu A. Çocuk Hekimliğinde İbni Sina. İçinde: Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen "İbni Sina" Kongresi Tebliğleri, 14 Mart 1984, Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1984: 75-78.
31. Aciduman A, Şems Ş. İsmâ' il Cürçânî'nin Ünlü Eseri Zahîre-i H'arezmsâhî'nin XVI. Yüzyıl Türkçe Çevirisi Kânûn el-'İlâc ve Şifâ' el-Emrâz li-Küllī Mizâc'da Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2014:141-160.
32. Aciduman A, Aciduman G. 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin Firdevsu'l-Hikme fī't-Ṭıbb Adlı Eserinde Çocukların Tedbiri ve Sağlığın Korunması Üzerine. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folk Tıp Dergisi 2020;11(2):269-283.
33. Aciduman A. Sâbit b. Ḳurra'nın Kitābu'z-Zahîre fī 'İlmi't-Ṭıbb Adlı Eserinde Çocukların Korunması Üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hast Dergisi 2018;61:86-91.
34. Aciduman A. El-Kânûn fī't-Tıbb'ın Türkçe Çevirisi Tahbüzü'l-Mathûn'da Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Tokatlı Mustafa Efendi'nin Katkıları. Çocuk Sağlığı ve Hast Dergisi 2014;57:225-239.
35. Sahillioğlu H. Dirhem: Bir Ağırlık Ölçüsü ve Gümüş Para Birimi, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994: 368-371.
36. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti. 2004: 179.
37. Kaya M. Râzî, Ebû Bekir. TDK İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1971:479-485.

38. Pormann PE, Savage-Smith E. Medieval Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 2007.
39. Redhouse JW. A Turkish and English Lexicon, (5th ed) İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
40. Uslu Divanoğlu S, Uslu T. Kişilik Özelliklerinin Oluşumunda Astrolojinin Önemi. Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR). 2018; 5 (30):4340-4356.